

MİNBERİN CAMİ MİMARİSİNE KATILIMI

Yılmaz CAN*

ÖZET

Çalışmamızda minberin cami mimarisine katılımı süreci konu edilmiş ve ilk minber örnekleri hakkında da bilgi verilmiştir. Tespitimiz odur ki minber, mihrap ve minare gibi diğer fonksiyonel elemanlarına göre, cami mimarisine çok erken bir tarihte dahil edilmiştir. Mescidü'n-Nebi kuruluşundan bir müddet sonra H.7/628 veya 8/629 yılında minbere sahip olmuştur. Fustat Amr Mescidi ile Kufe Mescidi en erken minber kullanılan diğer İslam mabetleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk minber örnekleri oldukça sade, tezyinattan uzak, fonksiyonelliğin öne çıktığı, fazlaca yüksek olmayan nitelikleri haizdir. Ancak zamanla tedrici bir şekilde minberlerin tezyini unsurlarla donatıldığı ve yüksekliklerinin de arttığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Minber, Hutbe, Mescit, Cami, Cami Mimarisi

ABSTRACT

The Participation Of Minbar Into The Mosque Architecture

In our study the process of the participation of minbar into the mosque architecture has been discussed and the first samples of minbars have been acquainted. In our opinion minbar, unlike the functional elements like mihrap and minara was participated into the mosque architecture at a very early date. Masjid al-Nabi had a minbar soon after its construction in 7/8 H. (628/629 AD.). Amr Masjid in Foustat and Kufe Masjid were the other early masjids which possessed minbars. Early samples of minbars were lowrise, very simple and without decorations but all-duty. In time, gradually, minbars were constructed high and decorated with ornamental elements

Key Words: Minbar, Khutba, Masjid, Mosque, Mosque Architecture.

Giriş

Bu makale çalışmamızda cami mimarisinde yüklendiği fonksiyon sebebiyle fazlaca önemsenen ve tezyinat bakımından da zaman içinde giderek öne çıkan minberin, ilk defa olarak cami mimarisine katılımını, ilk minber örneklerini inceleyerek ortaya koymaya çalışacağız.

Bilindiği üzere, 7. yüzyılın başlarında Arap Yarımadası'nda doğan İslamiyet, çok kısa bir zaman diliminde Hint Yarımada-

* (Doç. Dr.), Ondokuz Mayıs Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun. E-mail: yacan@omu.edu.tr

sı'ndan İspanya'ya, Habeşistan'dan Kafkaslar'a kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Müslümanların fethettikleri topraklarda yaptıkları ilk iş, yerleştikleri her yerde kendi mabetlerini inşa etmek olmuştur. Örneğin Mekke'den Medine'ye hicret etmek zorunda kalan İslam Peygamberi Hz. Muhammed ile beraberindeki ilk Müslümanlar da, Medine'ye ulaştıklarında hiç vakit kaybetmeden bir mescit inşa etmişlerdir¹. Hz. Ömer zamanında Irak topraklarında bizzat Müslümanlar tarafından inşa edilmiş Basra ve Kufe şehirleri ile Mısır topraklarında kurulmuş Fustat şehrinin inşası, şehrin merkezini teşkil edecek bir mescidin bina edilmesiyle başlatılmıştır². Öte yandan fethedilmiş eski şehirlerde de Müslümanlar kendi ibadethanelerini inşa edinceye kadar bir müddet gayri İslam mabetleri tümüyle veya ortaklaşa mescit olarak kullanmışlar, sonra da kendi mabetlerini inşa etmişlerdir³.

Müslümanların mabetleri farklı coğrafya, zaman dilimi, hanedanlık ya da mabedin yüklendiği misyona bağlı olarak "mescit", "musalla", "cami" ve "namazgâh" gibi isimlerle anılmıştır. Bu isimlerden en yaygını secde edilen yer anlamına gelen mescit sözcüğü olmuştur. İnceleme konumuzu teşkil eden minber, İslam mabediyle ilgili bir unsur olup, içinde hutbe ibadetinin yer aldığı Cuma ve Bayram namazlarının kılındığı mabetlerde varlık bulmuştur. Zira minber, Cuma ve Bayram namazlarında hutbeyi okuyan hatibin yüksek bir yere ihtiyaç duymasından doğmuş fonksiyonel bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim "minber" kelimesi sözlükte "yüksek olmak" anlamına gelen Arapça "nebr" kökünden türetilmiştir. Terim genelde mescit veya camilerde Cuma ve Bayram hutbesini okumak için kullanılan mimarî ele-

¹ İbn Sad, **Tabakatü'l-Kübrâ**, Beyrut Tarihsiz, C. I, s. 239-240; İbnü'l-Esir, **İslam Tarihi**, (çev. A. Özeydın, A. Ağırakça ve diğerleri), İstanbul, 1985, C. II, s.109; Diyarbekrî, **Tarihu'l-Hamis**, Kahire H. 1302, C. I, s.345-346; Samhudi, **Hülasatü'l-Vefa**, Medine, H.1285, s.117-119

² Y. Can, **İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı**, Ankara 1995, s. 51-77

³ Taberî, **Târihu'l-Ümem ve'l-Mülük**, Beyrut, H.1407, C. II, s.463, 466; Belazuri, **Fütûhu'l-Buldan**, (çev. M. Fayda), Ankara 1982, s. 178-179, 186-187, 415; İbn Asakir, **Tehzibü Tarihi Dimeski'l-Kebir**, Beyrut 1987, C. I, s. 200; K.A. C. Creswell, **A Short Account of Early Muslim Architecture**, Middlesex 1958, s. 7; Can, **İslam Şehirlerinin...**, s.106

manı ifade etmektedir. Bunun yanında minber sözcüğü kürsü, koltuk, taht gibi anlamlara da gelmektedir⁴.

İslam'ın ilk dönemlerinde Cuma veya vakit namazlarının kılındığı tüm mabetlere mescit denildiği, ancak bir müddet sonra Cuma namazı kılınan yani minbere sahip mescide, onu diğerlerinden ayırmak için “el-mescidü'l-cami” ismi verildiği görülmektedir. Tarihi süreç içinde karşımıza çıkan “camiü'l-kebir”, “mescid-i cuma” ve “ulu cami” gibi isimlendirmeler hep aynı gerçeğin yansımalarıdır⁵. Burada hemen ilave edelim ki, ilk iki asır boyunca dini bir saikle İslam şehirlerinde yalnız bir camide Cuma namazı kılınmış, fakat zamanla şehirlerin nüfuslarının fazlaca artması sonucu, zarurete binaen uygulama sürdürülemez olarak büyük şehirlerde yeni Cuma camilerinin tesisine izin verilmiştir⁶. Bunun yanında ilk dönemlerde içinde hutbenin yer aldığı bayram namazları, günümüzde olduğunun aksine, şehirlerin dış bölgelerinde kurulmuş musallalarda kılınmaktadır⁷. Musalla sözcüğü günümüzde özellikle de ülkemizde biraz farklı bir anlam yüklenmiş olup, genellikle mezarlık yakınında tanzim edilmiş cenaze namazının kılındığı yerleri ifade etmektedir. Epeyce bir süreden beri ülkemizde belirginleşmiş kaba bir tasnife göre, Cuma namazı kılınan mescitlere cami, sadece vakit namazlarının kılındığı yerlere ise mescit denilmektedir. Namazgaha gelince, günümüzde fazlaca görülmeyen, kısmen geçmişte kalmış bu mabet türü, yol boylarında kurulmuş seferde olanlara hizmet veren açık hava mescitleridir.

İlk İslam mescitlerinin, kuruluşlarını takip eden yıllarda günümüz cami mimarisinin zorunlu elemanları olan mihrap, minber ve minare gibi fonksiyonel elemanlardan yoksun oldukları anlaşılmaktadır⁸. Ancak hemen belirtelim ki, zikri geçen mimari

⁴ İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Beyrut H.1389, C.III, s.567; N.Bozkurt, “Minber”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2005, C. 30, s.101

⁵ Y. Can, “Cuma Mescidi-Darü'l-İmara İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun 1996, S. 8, s.124

⁶ Can, “Cami-Darü'l-İmara İlişkisi...”, s. 123-124

⁷ Can, **İslam Şehirlerinin...**, s.55-56, 72; Bozkurt, s. 102; E. Diez, “Musalla”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1993, C.8, s. 673-674

⁸ Geniş bilgi için bkz. Y. Can, “İlk İslam Mescitlerine Genel Bir Bakış”, **Diyanet İlmî Dergi**, Ankara 1995, C. 31, S. 4

elemanların yokluğu, onların yüklendiği fonksiyonların da yokluğu anlamına gelmemektedir. Nitekim niş şeklindeki mihrabın ortaya çıkışı Emeviler döneminde gerçekleşmiş olmakla birlikte⁹, daha ilk günlerde Mescidü'n-Nebi'de kible cihetinin ve imamın namaza durduğu yerin bir işaretle belirlendiği bilinmektedir¹⁰. Yine ileride detaylı bir şekilde belirteceğimiz üzere, ilk günlerde İslam Peygamberinin mescidinde hutbe iradı bir kütüğün ya da toprak sekinin üzerinden veya bir kütüğe yaslanılarak gerçekleştirilmiştir. Ezan ise minare yapılıncaya kadar, mescidin ya da yakınındaki bir evin damından okunmuştur¹¹. Kısacası asırlardır gelişmiş bir İslam mabedinin vazgeçilmez elemanları olan mihrap, minber ve minarenin yüklendiği fonksiyonlar, ilk İslam mescitlerinde belirli bir süre başka vasıtalarla yerine getirilmiş olup, adı geçen mimari elemanların her birinin ortaya çıkışı bir oluşum süreci sonunda gerçekleşmiştir.

İlk Minber Örnekleri

İslam cami mimarisinde minber denilen elemanın ilk defa olarak Hicret'ten hemen sonra yapımına başlanılan Mescidü'n-Nebi'de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mescidü'n-Nebi ilk kurulduğunda minbersizdir. Mescide minber ilavesi bir müddet sonra gerçekleştirilmiştir. Minberin ortaya çıktığı ikinci mescit Fustat'ta Hz. Ömer döneminde kurulmuş Amr Mescidi'dir. Tespit edebildiğimiz üçüncü en eski minber örneği ise Kufe Mescidi'ne aittir. Ancak bu son minber hakkında sahip olduğumuz tek bilgi, Hz. Ali'nin Kufe'de tuğla malzemeyle imal edilmiş bir minber kullandığı haberi¹². Mevcut bilgilerimiz bu üç örneğin dışında Hz. Muhammed ve Dört Halife dönemine ait başka minber örneği ortaya koymamaktadır. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki, biz-

⁹ Creswell, **A Short Account...**, s. 44; J. Sauvaget, **La Mosquée Omeyyade de Médine**, Paris 1957, s. 95,121,145; Zebidi, **Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, (çev. A. Naim, K. Miras), Ankara 1980, C. IV, s.203; O. Grabar, **İslam Sanatının Oluşumu**, (çev. N.Yavuz), İstanbul 1988, s. 93

¹⁰ Samhudî, s.115,116; İbn Abdirrabbih, **Kitabü'l-Ikdi'l-Ferid**, Kahire 1949, s.261; Sauvaget, s. 84; C. Baltacı, **“İslam Medeniyetinde Cami”**, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul 1985, S. 3, s.223

¹¹ N. M. H. Ensari, **İmaretü ve Tevsiatü'l-Mescidi'n-Nebeviyyi's-Şerifi Abre't-Tarih**, Cidde 1996, s.74-75; P. K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi** (çev. S. Tuğ), İstanbul 1980, C. II, s.402; Grabar, s. 92; M. Hamidullah, **İslam Müesseselerine Giriş**, (çev. İ. S. Sırma), İstanbul 1981, s.75

¹² Bozkurt, s.102

zat İslam Peygamberi'nin Mescidü'n-Nebi'de minber kullanmış olması sebebiyle dönemin diğer önemli mescitlerinde de minber bulunması kuvvetle muhtemeldir.

Kaynaklarda yer alan bilgiler Emeviler döneminde minber kullanımının yaygınlaştığını, ilk emevi halifesi Muaviye'nin yeni minberler yaptırdığını ya da eski minberleri yenilediğini ortaya koymaktadır. Aşağıda görüleceği üzere, Mescidü'l-Haram'a ilk minber Muaviye tarafından yerleştirilmiştir. Yine Muaviye zamanında Mescidü'n-Nebi'nin minberine 6 basamak ilave edilmiştir. Bir başka habere göre de Muaviye zamanında onun Medine valisi Mervan b. Hakem tarafından Medine Musallası'na kerpiç bir minber yapılmıştır¹³. Bu girişten sonra şimdi sırasıyla ilk minber örneklerini ayrıntılı şekilde tanımaya çalışalım.

Mescidü'n-Nebi'nin Minberi

Mescidü'n-Nebi'nin inşasına Hicretten hemen sonra başlanmış ve inşaat yaklaşık 7 ay sürmüştür. İlk yapı 60 x 70 zira¹⁴ (30 x 35 m.) veya 70 x 70 zira (35 x 35 m.) ölçülerinde olup, bir adam boyunu biraz aşkın, temeli taş, yukarı kısımları ise kerpiçten yapılmış dört duvarla kuşatılmış bir mekândan ibarettir. İlk kurulduğunda ya da kısa bir müddet sonra kible tarafına güneşten korunmak amacıyla bir gölgelik inşa edilmiştir. H.7/628 yılında artan cemaatin ihtiyacına binaen genişletilmiştir. Mescidin doğu cephesinde güneydeki köşeden başlayarak kuzeye doğru sıralanmış, Hz. Muhammed'in eşlerine ait odalar yer almıştır¹⁵.

Mescit ilk kurulduğunda günümüzdeki anlamda minber, minare ve mihrap gibi elemanlara sahip değildir. İslam Peygamberi ilk günlerde hutbeyi ayakta okumaktadır¹⁶. Pek tabii olarak ayakta hutbe okumak Peygambere zorluk vermektedir. Kaynaklarda yaygın olarak zikredilen bir rivayete göre, bir süre sonra Peygamberin hutbe okurken çektiği zorluğu görenlerin tavsiyesiyle, bir hurma kütüğü getirilip yere dikilmiş ve bundan sonra Peygamber hutbeyi, yorulduğunda bu kütüğe yaslanarak okumaya

¹³ Bozkurt, s.102

¹⁴ 1 zira yaklaşık 50 cm.'lik bir uzunluğu ifade etmektedir.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Y. Can, **İslamın Kutsal Mabetleri**, Samsun 1999, s.86-92

¹⁶ Samhudî, s.118; Diyarbekrî, I, s. 114; Ensarî, s. 76

başlamıştır¹⁷. Bir haberde, zikredilen rivayetin aksine, ayrıca bir hurma kütüğü getirilmediği, Peygamberin hutbe okurken yorulduğunda gölgesi taşıyan sütunlardan birine yaslandığı kaydedilmektedir¹⁸. Bir başka haberde ise yukarıdaki gerekçenin dışında, muhtemelen sesinin daha iyi duyulabilmesi ve kendisinin de daha iyi görülebilmesi için, Peygamberin bir süre sonra bir hurma kütüğü üzerine çıkarak hutbe okumaya başladığı bildirilmektedir¹⁹.

Bazıları Peygamberin minber yapılmadan önce topraktan yapılmış bir seki üzerinden hutbe okuduğunu söylemektedirler²⁰. M. Akkouch Peygamberin basamakları olmayan toprak seki üzerinden hutbe okuduğunu ve bu sırada ayrıca bir hurma sütununa da dayandığını belirtmektedir²¹. Samhudî'nin naklettiği bir haberde toprak sekinin yapılış sebebi konusunda şöyle bir gerekçe aktarılmaktadır. *“Peygamber mescitte ahabının ortasında oturuyordu. Onu tanımayan bir yabancı gelmiş ve onu seçememişti. Bunun üzerine ahabî Peygambere kendisi için yabancıların onu fark etmesini temin edecek bir seki yapılmasını önerdi. Peygamber de bu öneriyi kabul etti”*²².

Peygamberin toprak seki üzerinden veya toprak seki olmaksızın bir hurma sütununa yaslanarak hutbe okuması yeterli, tam bir çözüm olamamıştı. Hutbe uzadığında kütüğe yaslanmak yorgunluğu biraz azaltmakla birlikte bütünüyle ortadan kaldıramıyordu. Ayrıca cemaat oldukça artmıştı ve insanlar hutbeyi dinlerken Peygamberin sesini rahat bir şekilde işitemiyor, yüzünü görmekte de güçlük çekiyorlardı²³. H.7/628 veya 8/629 yılına gelindiğinde Peygamber için ahşaptan üç basamaklı bir minber

¹⁷ İbn Sad, I, s.250, 252; İbn Kesîr, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, Beyrut tarihsiz, C., III, s.219; Samhudî, s.118, 119; Halebî, **Siyerü'l-Halebi**, İstanbul H. 1274, s.73; Diyarbekrî, I, s.114

¹⁸ İbn Sad, I, s.253

¹⁹ İbn Sad, I, s.250; Zebidî, III, s.74. Sahihi Buhari şarihi konuyla ilgili yorumunda bu haberin kaynaklarda iki ayrı metinle nakledildiğini, metinlerden birinde *يقوم إليه = -e yaslanırdı*, diğerinde ise *يقوم عليه = üzerine çıkardı* ifadelerinin yer aldığını belirtmektedir. Bkz. Zebidî, III, s.77-78

²⁰ Samhudî, s.119; M. Akkouch, *“La Grande Mosquée de Médine”*, **Mélanges Maspero III**, Paris 1962, s. 407

²¹ Akkouch, s. 407

²² Samhudî, s.119; Akkouch, s.407

²³ İbn Sad, I, s.250, 251-252; Akkouch, s. 407; Ensarî, s. 76-77

yapıldı²⁴. Burada hemen belirtelim ki aynı tarihlerde Mescidü'n Nebi ihtiyaca cevap veremediği gerekçesiyle genişletilmiştir²⁵. Muhtemelen mescit genişletilirken hutbe konusuna da çözüm aranmış ve Peygambere yorulmadan, gerektiği gibi hutbe okuyabileceği bir kürsü yani minber yapılmış olmalıdır. Minber yapıyla birlikte daha evvel hutbe sırasında Peygamberin yaslandığı hurma kütüğü işlevsiz kalmış ve rivayetlere göre saygı gereği minbere yakın bir konumda muhafaza edilmiştir. Kütüğü muhafaza işini Übey b. Kab üslenmiştir²⁶. Bir haberde kütüğün yere gömüldüğü, bir başka haberde ise kütüğün üzerine gizleyici bir örtü unsuru geçirildiği nakledilmektedir²⁷.

Mescidü'n-Nebi'ye minber inşası fikrinin nasıl ortaya çıktığı ve kimin tarafından yapıldığı konusunda kaynaklarda farklı haberler yer almaktadır. Bir rivayete göre Temim ed-Dari isminde biri Peygambere kendisi için Şam kiliselerinde olduğu gibi bir minber yapmayı teklif etmiş, Peygamber de ashabıyla istişare ederek teklifi kabul etmiştir²⁸. Kalkaşendi'nin beyanına göre Mescidü'n-Nebi'ye minber yapan Temim ed-Dari, Suriye kiliselerinde de benzer işler görmüş biridir²⁹. Bir başka rivayette Peygambere minber yapan kişinin, Kabe'nin Kureyş tarafından inşasında da rol almış Nabtlı marangoz Bakumu'r-Rumi olduğu belirtilmektedir³⁰. Konuyla ilgili diğer rivayetlere göre ise minberi yapan kişi, o sırada Medine'ye gelen bir adam, Abbas b. Muttalib'in Sabah ve-

²⁴ Samhudî, s.120; Akkouch, s. 406; N. Bozkurt-M.S. Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2005, C. 29, s.285

²⁵ Zebidî, IV, s.202; Diyarbekrî, I, s.345; Sauvaget, s. 41

²⁶ İbn Sad, I, s.251; Samhudî, s.114, 118, 119; İbn Abdirrabbih, s.262; Bozkurt-Küçükaşçı, "Mescid-i Nebevi", s. 285. Benzeri bir uygulama Peygamberin mihrapta secdeden kalkar iken dayanak olarak kullandığı ahşap kazık için de söz konusudur. Nitekim bu ahşap kazık da saygı gereği mihrap duvarına yerleştirilerek uzun süre muhafaza edilmiştir. Bkz. İbn Abdirrabbih, s.261; Sauvaget, s. 84

²⁷ İbn Sad, I, s.251; Samhudî, s. 118; M. L. Betenunî, **Rihletü'l-Hicaziyye**, Kahire tarihsiz, s.316

²⁸ İbn Sad, I, s.250; İbn Batuta, **İbni Batuta Seyahatnamesi** (çev. M. Şerif, sad. M. Çevik), İstanbul 1983, C. I, s.83

²⁹ Akkouch, s. 406 not 3

³⁰ Samhudî, s.119; Diyarbekrî, I, s.114; E. Sabri, **Miratü'l-Harameyn**, İstanbul H. 1301, C. II, s.406

ya Kilab ismindeki kölesi ya da Ensardan bir kadının kölesi olan Mina'dır³¹.

Kaynaklarda yer alan rivayetlerde minberin yaygın olarak ilgin ağacından, biraz zayıf kalan bir başka haberde ise tarifa denilen bir ağaçtan yapıldığı nakledilmektedir³². Genel kabule göre minber esas itibarıyla üç kademeli olup iki basamak ve bir oturak kısmından oluşmaktadır³³. Bununla birlikte kaynaklarda fazlaca tekrar edilmeyen bir haberde, minberin üç veya dört basamaklı olduğu da kaydedilmektedir³⁴. E. Sabri Peygamberin minberinden söz ederken minberin üç ya da dört ayaklı olduğunu bildirmektedir³⁵. Bu noktada basamak sayısının üç veya dört olduğunu belirten haberin, basamakla ayak sayısının birbirine karıştırıldığı bir yanlışlığa işaret edebileceğini, ayrıca üç ayaklı minber tasarımının da çok sağlıklı bir tercih olarak görünmediğini belirtmek isteriz.

Minberin ölçüleri konusunda nakledilen rivayetleri topluca değerlendirdiğimizde, minberin yaklaşık 2 zira (1 m.) yüksekliğinde olduğu, basamakların yükseklik ve eninin ise bir karış civarında yapıldığı anlaşılmaktadır³⁶. Samhudî oturak kısmının 1 x 1 zira (50 x 50 cm.) ebadında, yani kare formunda olduğunu söylemekte ise de, konuyla ilgili tüm bilgileri birlikte ele aldığımızda, oturak kısmının muhtemelen 1 zira (50 cm.) derinliğinde yapıldığını, ancak ön ve arka cepheden 1 zira (50 cm.)'yı biraz aşkın bir boyuta sahip olduğunu söylemek mümkündür³⁷. Oturak kısmının arkasında dayanmak için yapılmış, yaklaşık 1 zira (50 cm.) yüksekliğinde bir arkalık mevcuttur³⁸. Sauvaget arkalığın ikisi dikey biri yatay olarak yerleştirilmiş üç ahşap parçasından oluştuğunu

³¹ İbn Sad, I, s. 250; Samhudî, s.119; Zebidî, III, s. 74, VI, s. 407; Akkouch, s.406

³² İbn Sad I, s. 250; Zebidî, VI, s. 407; İbn Batuta, I, s. 83

³³ İbn Sad, I, s. 250, 251-252; Halebî, s. 73; Zebidî, VI, s. 407; İbn Batuta, I, s. 83; Akkouch, s. 406; Hitti, II, s. 402; Sabri, II, s.383

³⁴ Samhudî, s.119; Betenunî, s. 316

³⁵ Sabri, II, s.406

³⁶ Samhudî, s.120; Akkouch, s. 406; Ensarî, s.77; Sauvaget, s.86; Bozkurt, s.101

³⁷ Samhudî, s.120; Herevî'nin oturma yerinin ölçüleriyle ilgili rivayeti için bkz. Sauvaget, s.86. Sauvaget Muaviye'nin Peygamberin minberine yaptığı ilave-nin eski minberin ölçüleriyle uyum halinde olduğunu belirterek Muaviye'nin yaptırdığı minberin ölçülerini vermektedir. Bkz. Sauvaget, s. 86-87

³⁸ Samhudî, s.120; Ensarî, s.77

belirtirken, bazıları arkalığın istenildiğinde minberden ayrılabilir durumda olduğunu ve üç direktten oluştuğunu söylemektedirler³⁹. Mescidü'n-Nebi konusunda ciddi bir incelemesi bulunan Sauvaget, Peygamberin minberinin ölçüleri konusunda zikredilen rivayetleri, aşağıda görüleceği üzere, topluca, mukayese imkanı veren bir tablo halinde sunmuştur.

Peygamberin yaptırdığı minberin ölçüleri

	Yükseklik	Oturma yeri	Basamaklar
<i>İbn Zebale</i>	2 zira	1 zira	1 karış
<i>İbn Rüste</i> <i>1.rivayet</i>	2 zira	1 zira	1 karış
<i>İbn Rüste</i> <i>2. rivayet</i>	--	2 karış + 4 parmak	--
<i>İbn Neccar</i>	2 zira +1 karış + 4 parmak	+ 1 zira	--
<i>Herevî</i>	--	1 zira +1/3 zira	

Zira =	52 cm.
Karış =	22 cm.
Parmak =	2 cm.

*Tablodaki bilgiler, J. Sauvaget, **La Mosquée Omeyyade de Médine** s. 86'dan alınmıştır

Minberin oturak kısmının ön cephesinin iki köşesinde, Peygamber oturağa oturduğunda ellerini koyduğu, boyu 1 karıştan biraz fazla iki adet topuz yani tutacak bulunmaktadır⁴⁰.

³⁹ Krş. Sauvaget, s. 87; Samhudî, s.120; Akkouch, s. 406

⁴⁰ Samhudî, s.114, 120; Sauvaget, s.87; Ensari, s.77; Akkouch, s. 406

Samhudi'ye ait *umûdu'l-minber (minber sütunu)* ifadesi⁴¹ ile İbn Cübeyr tarafından nakledilen “*minberin sağ tarafında gümüş bir halka vardır. Bazı insanların zannına göre geçmişte Hz. Muhammed hutbe okurken, torunları Hz. Hasan ile Hz.Hüseyin bu halka ile oyuncak gibi oynamışlardır*”⁴². şeklindeki haberi birlikte mütalaa edersek, şayet varsa halkanın, kanaatimizce minber sütunu üzerinde bulunması muhtemel görünmektedir. Tezyinat konusuna gelince, Peygamberin minberinin, fonksiyonelliğin öne çıktığı son derece sade bir yapıda olup, nakış ve süslemelere sahip olmadığı bilinmektedir⁴³.

Rivayetlerden ve yapılan yorumlardan anlaşıldığına göre, minber mihrabın sağında ve kible duvarı önünde yer almaktadır⁴⁴. Bir haberde Peygamberin minberi ile kible duvarı arasında bir koyun geçebilecek kadar bir mesafe olduğu nakledilmekte, Akkouch ise bu mesafenin 1 zira (50 cm.)’dan az olmadığını söylemektedir⁴⁵.

Peygamberin minberi Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer tarafından hiçbir değişikliğe tabi tutulmadan kullanılmıştır⁴⁶. Hz. Osman döneminde minbere Kıpti yapımı bir örtü serildiği⁴⁷, sadece bir yerde rastladığımız bir haberde de, Hz. Osman döneminde minberin üzerine bir kubbe yapıldığı ve basamakların da abanoz ağacıyla kaplandığı kaydedilmektedir⁴⁸.

Emevilerin ilk valisi Muaviye'nin Peygamberin minberini yeni yönetimin merkezi Şam'a nakletmek istediği ve bu isteğini gerçekleştirmek gayesiyle başarısız bir teşebbüste bulunduğu bilinmektedir. Muaviye bu nakille Peygamberin minberini iktidarının

⁴¹ Samhudi, s.116

⁴² İbn Cübeyr, **Rihle**, Bağdat 1937, s.170

⁴³ İbn Abdirrabbih, s.262; Akkouch, s.406; Sauvaget, s.86; Bozkurt, s. 101

⁴⁴ İbn Sad, I, s.250; Samhudi, s.114-115, 133; Sauvaget, s. 85, 119

⁴⁵ Yakut, **Mu'cemu'l-Buldan**, Beyrut 1957, C. IV, s. 86

⁴⁶ Rivayete göre Hz.Muhammed hutbe okurken minberin üçüncü basamağı konumundaki oturak kısmına oturur ve ayaklarını ikinci basamağa koyardı. Hz. Ebubekir saygı gereği Peygamberin oturduğu yere oturmayıp ikinci basamağa oturup ayaklarını birinci basamağa, Hz. Ömer de birinci basamağa oturup ayaklarını yere koymuşlardır. Hz. Osman ise bir süre Hz. Ömer gibi yapmış sonra bu uygulamayı terk ederek tekrar Peygamberin oturduğu yere oturmaya başlamıştır. Bkz. Samhudi, s.120

⁴⁷ Samhudi, s.120; Baltacı, s. 234

⁴⁸ Bozkurt-Küçükaşçı, “*Mescid-i Nebevî*”, s. 285

meşruluğuna dayanak yapmak istemektedir. Zira o günkü şartlarda Peygamberin minberi iktidar ve meşruluk bağlamında simgesel bir öneme sahiptir. Muaviye'nin Peygamberin minberini Şam'a nakletme teşebbüsü kaynaklarda bazı ayrıntı farklılıklarıyla karşımıza çıkmaktadır. Ana hatlarıyla en yaygın anlatım şöyledir. Muaviye H.56/ 676 yılında Medine valisi Mervan b. Hakem'den Peygamberin minberinin Mescidü'n-Nebi'den sökülerek Şam'a getirilmesini ister. Mervan marangoz çağırıp minberi yerinden sökmeye başladığında güneş tutulması gerçekleşir ve hava kararır. Bir rivayete göre cemaatten bazıları da durumdan şüphelenir. Korkan ve zor durumda kalan Mervan, nakil teşebbüsü böylece başarısız olunca, minberin bir çürüğü var mı diye kontrol ettiklerini belirtip, Muaviye'nin, minberin yenilenmesini ve yükseltilmesini emrettiğini söyler ve sonra da Peygamberin minberine 6 basamak daha ilave eder⁴⁹. Bu ilave ile minberin toplam basamak sayısı 9'a çıkmıştır.

Bilindiği kadarıyla, Mervan tarafından yapılan ilave, orijinal yapısına dokunulmaksızın, Peygamberin minberinin altına yerleştirilmiş olup, ölçüleri bakımından Peygamberin minberiyle tam bir uygunluk arz etmektedir⁵⁰. Bu ilave sonrasında Mescidü'n-Nebi'nin minberinin sahip olduğu yeni ölçüleri, aşağıda Sauvaget tarafından hazırlanmış tabloda mukayeseli bir şekilde görmek mümkündür.

⁴⁹ Samhudî, s.120; Zebidî, III, s.74; İbn Batuta I, s.83. Muaviye'den sonra Abdülmelik ile I. Velid'in de Peygamberin minberini Şam'a nakletmek istedikleri kaydedilmektedir. Bkz. Baltacı, s.233

⁵⁰ Samhudî, s.120; Yakubî, **Tarihu'l-Yakubi**, Beyrut 1993, C. II, s.238; Zebidî, III, s. 74; Sauvaget, s. 85, 86-87

Muaviye'nin yaptırdığı minberin ölçüleri

	Minberin yüksekliği	Minberin uzunluğu	Minberin genişliği
<i>İbn Zebale</i>	4 zira	6 zira	--
<i>İbn Rüste</i> 1. rivayet	4 zira	6 zira	--
<i>İbn Rüste</i> 2. rivayet	3 zira + 1/2 zira	--	1 zira + 1 karış
<i>İbn Neccar</i>	3 zira+1 karış+ 3 parmak	5 zira+1 karış + 4 parmak	--
<i>İbn Cübeyr</i>	1 adam boyu	5 ayak	5 karış
<i>Herevî</i>	--	4 veya 5 zira	1 zira

Zira =	52 cm.
Karış =	22 cm.
Parmak =	2 cm.
Ayak =	30.5 cm.

*Tablodaki bilgiler, J. Sauvaget, **La Mosquée Omeyyade de Médine**, s. 86'dan alınmıştır

İlâvede abanoz ağacı kullanılmıştır⁵¹. Minberin yan aynalıklarına kare panolar yerleştirilmiş olup bunların sayısı her cephede 18 adettir⁵². İbn Rüste'nin belirttiğine göre Mervan tarafından yapılan ilave ile teşkil edilmiş minberin basamaklarını tabandan tepeye kadar uzanan toplam on adet ahşap rabıta ayakta tutmaktadır⁵³. Minber bir kısmı toprağa gömülü yaklaşık 1 zira (50 cm.) kalınlığında mermer bir levha üzerine oturtulmuştur⁵⁴. Abbasi halifesi Mehdi hac için Medine'ye geldiği sırada, minberi tekrar Peygamber zamanındaki eski haline döndürmek istemiş, fakat İmam Malik bu işlemi minberin zarar görebileceğini belirterek onu bu işten vazgeçirmiştir⁵⁵.

Mescidü'n-Nebi'nin minberi Muaviye zamanında yapılan bu ilaveden sonra, H.654/1256 veya 656/1258 yılında vuku bulan yangına kadar hiçbir ilave ve değişikliğe uğramaksızın muhafaza edilmiştir. Yangından sonra minberden geriye kalan artıklar bir sandığa konulup saklanmış ve mescide Yemen Meliki Muzaffer'in gönderdiği yeni bir minber konulmuştur⁵⁶.

Amr Mescidi'nin Minberi

Amr Mescidi Mısır bölgesini fetheden Amr İbnü'l-As tarafından kurulmuştur. Fethettiği bölgede bir ordugah inşa etmek isteyen Amr, Fustat ismiyle bilinen şehrin kuruluşunu, kentsel dokunun çekirdeğini teşkil edecek cami ve darü'l-imarayı inşa ederek başlatmıştır. Mescidü'n-Nebi gibi Amr Mescidi de ilk kurulduğunda minber, mihrap ve minare gibi unsurlara sahip değildir⁵⁷.

Bazılarına göre Mescidü'n-Nebi'den sonra minbere sahip olan ikinci mescit Amr Mescidi'dir⁵⁸. Minber, mescit inşa edildikten bir süre sonra yapılmıştır. Amr'ın minberi fazlaca yüksek olduğu ve hatibin hutbe okurken Müslümanların boyunun üzerinde dur-

⁵¹ Samhudî, s.120; Sauvaget, s. 87

⁵² Sauvaget, s.87

⁵³ Sauvaget, s.87

⁵⁴ Samhudî, s.120; İbn Cübeyr, s. 170

⁵⁵ Taberî, IV, s.558; İbn Şebbe, **Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere**, Cidde 1973, C. I, s.17, 18; Samhudî, s.120

⁵⁶ Betenunî, s.316; Samhudî, s.121; Zebîdî, III, s.75

⁵⁷ Amr Mescidi'nin ilk yapısı için bkz. K. A. C. Creswell, **Early Muslim Architecture I**, Oxford 1969, s.28-29; Can, "İlk İslam Mescit...", s. 98-99

⁵⁸ Sauvaget, s.141; Bozkurt, s.102

duğu gerekçesiyle Hz. Ömer tarafından yıktırılmıştır⁵⁹. Öyle anlaşılıyor ki, Amr'ın minberi Mescidü'n-Nebi'deki üç basamaklı Peygamberin minberinden yüksek yapılmıştır. Hz. Ömer'in tepkisiyle Amr'ın mescitten kaldırdığı minberin yerine nasıl bir minber ikame ettiğini bilemiyoruz. Bununla birlikte şu bir gerçek ki, bir müddet sonra muhtemelen Hz. Ömer'in vefatından sonra Amr Mescidi'ne yeni bir minber yerleştirilmiştir. Bu minberi bir rivayete göre Kuzey Sudan'da hükümrân olmuş Hıristiyan Nubia kralı Zekeriya b. Mergana hediye etmiş ve yerine yerleştirme işlemini gerçekleştirmesi için bir de marangoz göndermiştir⁶⁰. Bir diğer rivayete göre adı geçen minber, Vali Abdülaziz b. Mervan'ın gayretiyle mescide konulmuş olup, Mısır'da mevcut bir kiliseden getirilmiştir⁶¹. Bir başka rivayette ise Amr'ın, Hz. Ömer'in vefatını müteakip, kaldırttığı eski minberi tekrar mescide yerleştirmiş olabileceği belirtilmektedir⁶². Kaynağı konusunda farklı haberler zikredilen bu minber, H. 94 /713 yılında Vali Kurra b. Şerik tarafından yenisiyle değiştirilmiştir⁶³.

Mescidü'l-Haram'ın Minberi

Hz. Muhammed ve Hz. Ebubekir zamanında Mescidü'l-Haram, Kabe'nin etrafını çeviren boş bir sahadan ibarettir. İslam Peygamberi ve ilk Müslümanlar Kabe etrafındaki bu sahada ibadet etmektedirler. Hz. Ömer döneminde Kabe yakınında bulunan bazı evler yıkılarak, mescit olarak kullanılan bu alan genişletilmiş ve ilk kez mescidin etrafı bir duvarla tahdit edilmiştir. Hz. Osman döneminde mescit yeniden genişletilmiş ve yapının dört duvarı önüne tek sıradan oluşan gölgelikler yapılmıştır. Aynı zamanda

⁵⁹ İbn Abdilhakem, **Fütuhu'l-Mısır ve Ahbarüha**, Leiden 1922, s.199; Creswell, **Early Muslim...**, I, s. 29; E. Reitemeyer, **Die Stadtegründungen der Araber im Islam**, Munich 1912, s.105; M. Raitcheuitch, **Le Caire**, Caire 1971, s.15. Hz. Ömer Kufe Valisi Sad b. Ebi Vakkas'ın kendisi için biraz görkemli bir saray yaptırdığını öğrenince aynı hassasiyetle sarayın yıkılmasını emretmiştir. Bkz. Belâzurî, s.398; İbnü'l-Esir, II, s. 484

⁶⁰ Sauvaget, s.140; S. Eyice, "Cami / II.Mimari Tarihi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1993, C.7, s.58

⁶¹ Sauvaget, s.140

⁶² Sauvaget, s.140; Bozkurt, s.102

⁶³ Suyutî, **Hüsnü'l-Muhadara fi Tarihi Mısır ve'l-Kahire**, Beyrut 1967, C. II, s.214; Sauvaget, s.140; Bozkurt, s.102

hac mahalli de olan Mescidü'l-Haram, daha sonraki yıllarda giderek artan cemaatin ihtiyacına binaen sürekli genişletilmiştir⁶⁴.

Mevcut bilgilerimize göre Mescidü'l-Haram'a ilk minber Muaviye döneminde yapılmıştır. Daha önceki halife ve valiler Kabe duvarının önünde, hıcr denilen sahada ya da Hatim duvarının üstünde hutbe okurlardı⁶⁵. Muaviye Şam'da yaptırdığı bu minberi beraberinde hac için geldiği Mekke'ye götürüp Mescidü'l-Haram'a, Makam-ı İbrahim'in sağ tarafına koydurmuş ve minberden ilk kez kendisi hutbe okumuştur. Muaviye'nin minberi ahşaptan üç basamaklı olup seyyar niteliktedir⁶⁶. Mescidü'l-Haram'da Abbasi Halifesi Harun Reşid dönemine kadar Muaviye'nin minberi kullanılmış ve bu zaman zarfında ona hiçbir ilavede bulunulmamıştır. Sadece ihtiyaç duyulduğunda asıl form korunarak tamir edilmiştir. H.170/787 yılında Harun Reşid Mescidü'l-Haram'a Mısır yapımı, oldukça süslü dokuz basamaklı bir minber hediye etmiş, eski minberi de Arafat'a yerleştirmiştir⁶⁷. Bir süre sonra ise Halife Vasık kendi adına üç ayrı minber yaptırarak, bunlardan birini Mescidü'l-Haram'a, diğerini Arafat'a, üçüncüyü de Mina'ya koydurmuştur⁶⁸. Betenuni ve İbn Cübeyr'in belirttiğine göre, Mescidü'l-Haram'ın minberi sabit bir yerde bulunmuyordu. Minber hutbe okunacağı zaman Makam-ı İbrahim'e bakan Kabe duvarının dibine getirilip, duvara dayandırılıyor, hutbe okunduktan sonra tekrar Zenzem Kuyusu yakınındaki yerine götürülüyordu⁶⁹.

Değerlendirme ve Sonuç

Görüldüğü üzere minber İslam'ın ilk yıllarında, daha Hz. Muhammed'in hayatında cami mimarisine dahil olmuş bir unsurdur. Cami mimarisinin diğer fonksiyonel unsurları olan niş formundaki mihrap ile minarenin Emeviler döneminde ortaya çıktı-

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Can, **İslamın Kutsal...**, s. 54-61; Can, *"İlk İslam Mescit..."*, s. 97-98

⁶⁵ Ezrakî, **Kâbe ve Mekke Tarihi** (ilâve ve düzeltmelerle çev. Y. V. Yavuz), İstanbul 1980, s.373; Betenuni, s.161; N. Bozkurt-M.S. Küçükkaşçı, *"Mescid-i Haram"*, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2005, C.29, s.275

⁶⁶ Ezrakî, s.373; Bozkurt-Küçükkaşçı, *"Mescid-i Haram"*, s.275; Bozkurt, s.102

⁶⁷ Ezrakî, s.373; Betenuni, s.161; Bozkurt, s.102

⁶⁸ Ezrakî, s.373; Betenuni, s.161

⁶⁹ İbn Cübeyr, s.74; Betenuni, s.161

ğını⁷⁰ dikkate alırsak, minberin çok erken bir tarihte cami mimarisine katıldığı anlaşılmaktadır. Minberin Mescidü'n-Nebi'de kullanılmaya başlanmasıyla ilgili rivayetlere topluca bakıldığında bu mimari unsurun bir ihtiyaçtan doğduğu ve ihtiyacın da çok kuvvetli bir şekilde hissedildiği anlaşılmaktadır. Batılı araştırmacılardan pek çoğu cami mimarisine sonradan dahil olan minber, mihrap ve minare gibi unsurların kiliselerden alındığını söyleyerek, adı geçen mimari elemanlara duyulan ihtiyacı biraz gözardı etmekte ve etkilenme olgusuna fazlaca vurgu yapmaktadırlar. İlk minber, ilk mihrap ve ilk minare örneklerinde kilise mimarisinin ilgili elemanlarından etkilenildiği açıktır. Ancak N. Çam'ın da işaret ettiği üzere şu da bir gerçektir ki, cami mimarisinin oluşum sürecinde bu elemanlara duyulan ihtiyaç, kilise denilen yapılar olmasa bile karşılanmak durumundadır⁷¹. Bu noktada çok tabii olarak çevrede bulunan bazı mimari unsurlar, ilk minber, ilk mihrap ve ilk minarelere ilham kaynağı olacak ya da örneklik edecektir. Bu son derece tabii ve akli bir olgudur. Bunun yanında kanaatimiz odur ki, din ve ibadet konusunda mevcut ortak paydalar, farklı dinlere ait olsalar bile mabetlerde benzer ihtiyaçlara cevap veren benzer mimari elemanları ortaya çıkarmışlardır. Bu durum ilham kaynağı olma ya da örnek alma bağlamında karşılıklı etkilenmeyi kaçınılmaz kılmıştır.

İlk minber örneklerinin ortaya çıkış sürecine baktığımızda, Müslümanların kiliselerde kullanılan kürsüleri örnek olarak gösterip, benzeri bir mimari elemanın mescitlerde de kullanılmasını talep ettikleri, arzuladıkları gözlenmektedir. Hatırlatmak gerekirse Mescidü'n-Nebi'de minbere duyulan ihtiyaç üzerine, Hz. Muhammed'e kiliselerde olduğu gibi bir kürsü yapılması teklif edilmiş ve Peygamber de teklifi uygun bularak gereği yapılmıştır. Hatta bir haberde belirtildiği üzere, Mescidü'n-Nebi'ye ilk minberi Bakum ya da kiliselerde benzer işler gören Temim ed-Dari isimli bir Hıristiyan yapmıştır. Yine Amr Camii'nin minberi de bir rivayete göre Hıristiyan Nubia kralı tarafından hediye edilmiş veya Mısır'da mevcut bir kiliseden getirtilmiştir. Burada hemen belirtelim ki, bu haberlerden hareketle ilk Müslümanların minber de-

⁷⁰ Creswell, **Early Muslim...**, I, s.38, 44; Sauvaget, s.121; J. Bloom, **Minaret Symbol of Islam**, London 1989, s. 7-11; E. Nefes, **Minarenin Cami Mimarisine Katılımı ve İlk Minare Örnekleri**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, OMÜ, SBE, Samsun 1996, s.4-6

⁷¹ N.Çam, **İslamda Sanat Resim ve Mimari**, Ankara 1994, s.159-160

nilen mimari elemana benzer yapı formunu hiç bilmedikleri, tanımadıkları anlamı çıkarılmamalıdır. Rivayetlere göre minber denilen mimari eleman mescide dahil edilmeden önce ya da mescit dışında da Araplar tarafından bilinmekte ve kullanılmaktadır. Araplar güç ve saygınlık sahibi kişilerin üzerine oturdukları seki veya kürsü benzeri unsurlara minber ismini vermişlerdir⁷². Örneğin bir habere göre Hz. Muhammed'i öven şiirlerini okuması için Hassan b. Sabit'e Mescidü'n-Nebi'de bir minber tahsis edilmiştir⁷³. Bir başka rivayette ünlü Şair Farazdak'ın Medine'ye geldiği, Muaviye'nin valisi Said b. el-As ile görüştüğü ve bu sırada Vali Said'in bir minber üzerinde, diğerlerinin ise taburlar üzerinde oturdukları belirtilmektedir⁷⁴. Bize göre minberin cami mimarisine dahil edilmesi sürecinde kilise ve Hıristiyanların fazlaca öne çıkması, bir dış etkilenmenin ötesinde, biraz da Müslümanların diğer bir tevhidî dinin mabedini örnek göstererek ya da örnek alarak, yapılacak yeniliğe meşruluk arama ve kabulü kolaylaştırma çabasıyla ilgili olmalıdır. Rakip dinin mabetlerinin örnek gösterilmesine, hatta ilk minber örneklerinin Hıristiyan usta, hükümdar veya mabetlerine ait olmasına, İslam Peygamberi ve ashabının hiçbir olumsuz tepki vermemesini, kanaatimizi destekleyen bir husus olarak mütalaa etmek mümkündür. İslam'ın ilk muhatabı Araplar'ın mimarî seviyelerinin yetersizliği, ayrıca erken islamî dönemde Müslümanların sanat ve mimariye ayıracak kaynak ve zamanlarının bulunmaması da bu bağlamda hatırlanması gereken diğer etkenlerdir⁷⁵.

Becker ve Creswell, Mescidü'n-Nebi'de kullanılan minberin kaynağını İslam öncesi Arabistan'da bilinen ve kullanılan hatip kürsülerine dayandırmaktadır. Onlara göre Fustat Amr Mescidi'nde kullanılan minberin kaynağını ise kilise kürsüsünde aramak lazımdır⁷⁶. Sauvaget minber kelimesinin Habeş dilinden Arapça'ya geçtiğinin tespit edildiğine işaret ederek, Habeşistan'ın

⁷² Sauvaget 142

⁷³ Sauvaget, s.142; Bozkurt-Küçükbaşçı, "Mescid-i Nebevî", s. 285

⁷⁴ Sauvaget, s.142

⁷⁵ Creswell, **Early Muslim...**, I, s. 40-41; H. Djait, **Al-Kufa**, Paris 1986, s. 100; W. B. Kubiak, **Al-Fustat**, Cairo 1987, s.74. Ayrıca erken islamî dönemde devşirme malzeme ve yabancı usta kullanımı konusunda geniş bilgi için bkz.Y.Can-R.Gün, "Erken Dönem İslam Mimarisinde Yabancı Usta ile Devşirme ve Yabancı Malzeme Kullanımı", **İstem**, Konya 2006, S. 8, s.131-144

⁷⁶ Sauvaget, s.139

Aksum bölgesinde yapılan kazı ve tespit çalışmalarında iki veya üç basamaklı, kol dayanakları bulunan Peygamberin üç basamaklı minberine yakın benzerlik arzeden taş minberler bulunduğunu belirtmektedir⁷⁷. Sauvaget ayrıca Quibell tarafından Sakkara'da ortaya çıkarılan altı basamaklı kürsü ile ilk minber örneklerinin benzerliğine de dikkat çekmektedir.⁷⁸ Görüldüğü üzere minberin kaynağı noktasında farklı fikirler ileri sürülmekle birlikte, ağırlıklı görüş bu mimari elemanın, Habeşistan'ın Aksum ve Mısır'ın Sakkara bölgelerinde görülen mastaba/seki, kürsü örnekleri ile İslam öncesi Arabistan'da kullanılan hatip kürsüleriyle ilişkili olduğudur. Takdir edileceği üzere bu tespit yukarıda izaha çalıştığımız tezle de uygunluk arz etmektedir.

Erken dönem minberlerini strüktür, form, malzeme ve tezyinat bakımından değerlendirdiğimizde ise şunları söyleyebiliriz. Bir genelleme yapmak gerekirse ilk örnekler daha çok fonksiyonelliğin öne çıktığı, tezyinatın pek yer bulamadığı mimari elemanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olduğumuz Mescidü'n-Nebi'nin minberinin oldukça basit bir tasarıma ve sade bir işçiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bir müddet sonra minberlerin hem yüksekliklerinin artırıldığı hem de yavaş yavaş tezyini unsurlarla donatıldığına şahit olunmaktadır. Örneğin Muaviye zamanında Peygamberin minberi, yapılan ilave ile dokuz basamaklı yapılmış ve minber aynalıkları da kare panolarla süslenmiştir. Amr Mescidi'nin yüksek minberinin Hz. Ömer'in emriyle yıktırılmış olmasına karşılık, Muaviye zamanında Peygamberin minberine ilave yapılması dikkat çekicidir. Bu durum kişisel ve dönemsel dinî, siyasi yaklaşımlarla ilgili olmalıdır. Muaviye zamanında yapılan ilavenin, Peygamberin minberini bozmadan onun altına yapılmış olması ve aynı ölçülere riayet edilmesi ise kanaatimizce Peygamberin minberine duyulan saygının yanında, biraz da tepki korkusuyla izah edilmesi gereken bir durumdur.

İlk minber örneklerinin çoğunun ahşap malzemeyle inşa edildikleri görülmektedir. Örneğin Mescidü'n-Nebi'nin minberi ilgin ağacından üretilmiş ahşap malzemeyle imal edilmiştir. Bu minber bir rivayete göre Hz. Osman döneminde daha kaliteli abanoz ağacıyla kaplanmıştır. Peygamberin minberine Muaviye zama-

⁷⁷ Sauvaget, s.142

⁷⁸ Sauvaget, s.139

nında yapılan ilave de abanoz ağacındandır. Yine Amr Mescidi'nin minberi ile Mescidü'l-Haram'a Muaviye döneminde yapılan minberin de ahşap malzemeyle imal edildiklerini hatırlatmak isteriz. Bunun yanında daha evvel belirttiğimiz üzere, ilk dönemlerde Hz. Ali'nin Kufe'de tuğladan yapılmış bir minber kullandığı ve Medine Musallası minberinin ise kerpiçten imal edildiği bilinmektedir.

İlk minber örneklerinin cami içindeki konumu konusuna gelince bu mimari elemanın üslendiği fonksiyon ve misyonun da gereği olarak mihrabın sağında ve kible duvarı önünde yer aldığı görülmektedir. Zebidi ilgili rivayetlere dayanarak minberin mihrabın sağında bulunmasını dinî bir tercih olarak mütalaa etmekte ve bu konunun müstehap olduğunu belirtmektedir⁷⁹. Bilindiği üzere Peygamberin minberi mihrabın sağında ve kible duvarı önünde olup minber ile duvar arasında bir koyun geçebilecek kadar bir mesafe bırakılmıştır. Bir rivayete göre Basra Mescidi'nde minberin caminin ortasında bulunduğu fakat Emevi Valisi Ziyad'ın minberi buradan alarak kible duvarı önüne yerleştirdiği bilinmektedir⁸⁰.

İlk minber örneği olarak Mescidü'n-Nebi'nin minberinin daha sonra yapılan minberlere örneklik ettiği anlaşılmaktadır. Mescidü'l-Haram'a Muaviye döneminde yapılan minberin Peygamberin minberi gibi üç basamaklı yapılması bunun bariz bir belirtisidir. Mescidü'n-Nebi'nin minberinin örnekliği, tasarım olarak çok uzun zaman hatta günümüzde bile devam etmiş olsa da, özellikle yükseklik konusunda pek muhafazakar davranılmadığı ve giderek minber yüksekliklerinin arttığı görülmektedir. Bununla birlikte minber basamak sayılarının Peygamberin minberine saygı ve tevhidî inanışa simgesel bağlılık gereği hep tek sayılarda tutulduğunu hatırlatmak isteriz.

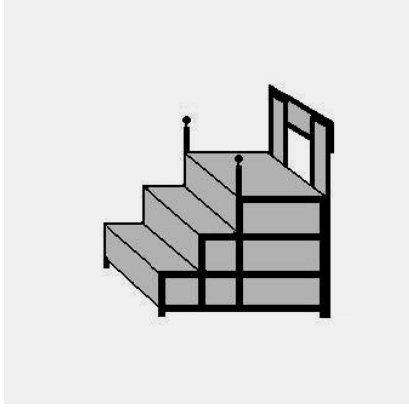
Minberin İslam inanışında, kültür ve geleneğinde çok önemli bir yeri vardır. Çok açık bir gerçektir ki, erken dönem İslam cami mimarisinde minber, ibadetin ötesine geçen bir fonksiyon ve misyona sahiptir. İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in, toplumunun hem dinî hem de siyasî lideri olması dolayısıyla Cuma ve Bayram

⁷⁹ Zebidi, II, s.75

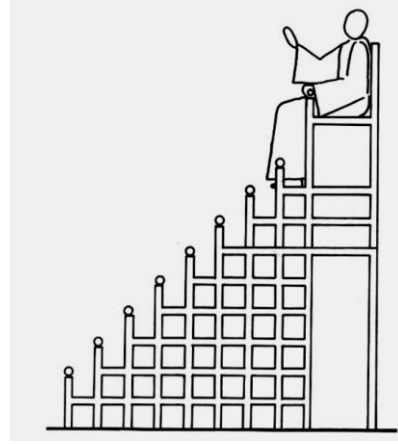
⁸⁰ Yakut, I, s. 433

hutbelerinin okunduğu minber, dinin yanında siyasetin de seslendirildiği, yönetimin toplumla iletişim kurduğu önemli bir araç olmuştur. Bu yüzden ki, ilk dönemlerde halife seçilen kişi Peygamberin minberine çıkarak beyat almış, görevlendirmeler, atamalar minberden duyurulmuş, görev alan veya görevi devreden valiler minbere çıkarak durumu halka ilan etmişlerdir. Minber bir anlamda devlet yönetiminde meşruiyetin ibraz edildiği ya da tesis edildiği yer durumundadır. Hatta kadılar bile bazı davalara şahit ve davalıların yalan söylemekten çekinecekleri kanaatiyle minber önünde bakmayı tercih etmişlerdir.

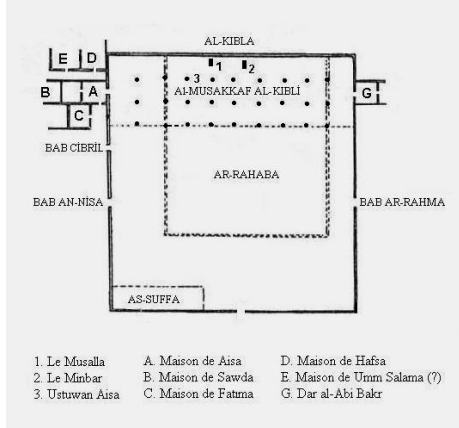
Çizimler ve Resimler

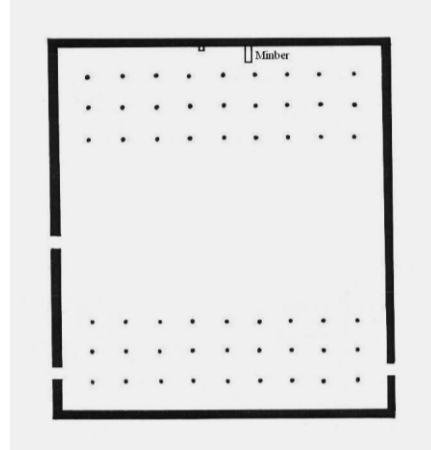
1. Mescidü'n-Nebi'nin Hz. Muhammed zamanındaki minberi (Y. Can, 2008)

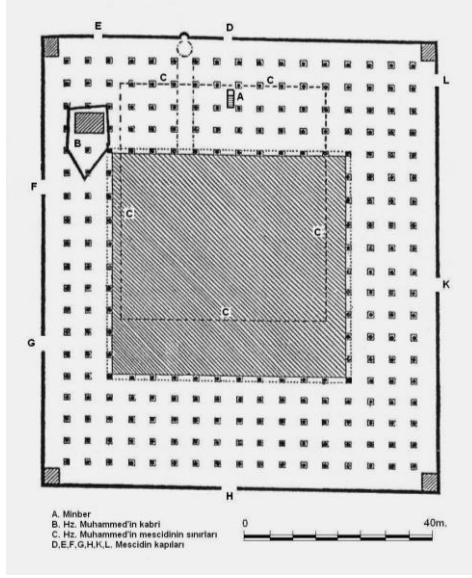
2. Emeviler döneminde Mescidü'n-Nebi'nin minberi (J. Sauvaget, La Mosquée Omeyyade de Médine)

3. İlk yıllarda Mescidü'n-Nebi (M. Akkouch, "La Grande Mosquée de Médine")

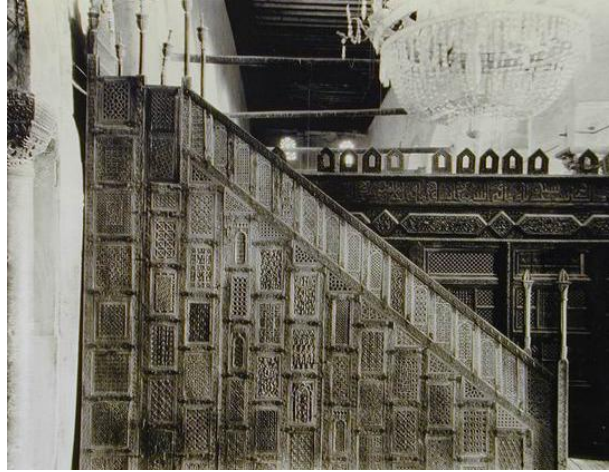

4. Hz. Muhammed döneminde Mescidü'n-Nebi (A. Receb, Mescidü'n-Nebevi bi'l Medineti'l-Münevvere ve Rusumuhu fi'l-Fenni'l-İslami)

5. I. Velid tarafından yeniden inşa edilen Mescidü'n-Nebi (J. Sauvaget, La Mosquée Omeyyade de Médine)

6. Fas'ın kuzey bölgesinde küçük bir köy camiine ait yaklaşık 200 yıllık ahşap minber

7. Günümüze ulaşabilmiş en eski minber örneği, Kayravan/Tunus, Seydi Ukba Camii